

VDK ĒNA PĀR LATVIJU – KO VĒLAS SABIEDRĪBA?

**Latvijas Zinātņu akadēmijas Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas
2018. gada 14. februārī rīkotā ekspertu konsilija
“VDK ēna pār Latviju – ko vēlas sabiedrība?”**

SLĒDZIENS

Konsilijā bija aicināti piedalīties Eiropas Parlamenta deputāti no Latvijas, Latvijas Saeimas komisiju, Valsts prezidenta kancelejas, Valsts kancelejas, Kultūras ministrijas, Tieslietu ministrijas un ar sabiedrības attīstību saistītu valsts un sabiedrisku institūciju pārstāvji, neatkarīgi eksperti.

Konsilijā piedalījās: Ojārs Spārītis, LZA prezidents; Guntis Zemītis, LU Latvijas vēstures institūta direktors; Arno Jundze, Rakstnieku savienības priekšsēdētājs; Zbigņevs Stankevičs, Rīgas arhidiecēzes arhibīskaps-metropolīts; Mārtiņš Kaprāns, kultūras ministres ārštata padomnieks sociālās atmiņas un publiskās vēstures jautājumos; Indulis Zālīte, bijušais Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) vadītājs; Māra Sprūdža, Latvijas Nacionālā arhīva direktore; Jānis Streičs, kinorežisors; Guntis Eniņš, nodibinājuma ASF “Dabas retumu krātuve” valdes vadītājs; Egils Levits, Eiropas Savienības tiesas tiesnesis; Kristīne Saulīte, Pasauls Brīvo latviešu apvienības priekšsēdētāja; Arnolds Babris, a/s “Brīvais vilnis” valdes priekšsēdētājs.

Konsilija mērķis bija izvērtēt pašlaik aktuālo VDK kartotēkas atvēršanas tēmu sabiedrības attīstības aspektā.

Konsilijā tika meklēta atbilde tikai uz vienu jautājumu: ko vēlas Latvijas sabiedrība, domājot par pagātnes mantojumu — sadarbību ar padomju laika valsts drošības iestādēm.

Bija noteikti trīs meklējumu virzieni:

- 1) vai sabiedrība vēlas atjaunot taisnīgu/ atriebti pārdarījumu — pret ko, kādā veidā, ko un kā sodīt?
- 2) vai sabiedrība vēlas pasargāt valsti no “čekas aģentiem” — no kā konkrēti un kādā veidā?
- 3) vai jauniešiem VDK maisu problēma ir tikpat nozīmīga kā vidēja vecuma cilvēkiem, VDK maisu “iemitniekiem” un viņu līdzgaitniekiem?

Trešo jautājumu izdevās risināt tikai daļēji, jo jaunieši atteicās piedalīties konsilijā, skaidrojot, ka viņiem nav intereses pa šādu jautājumu, tas uz viņiem neattiecas.

Pamatinformācija

Konsiliju rosināja sabiedrības uzmanībai nodotā bijušās Valsts drošības komitejas (VDK) kartotēkas publiskošanas tēma. Plašsaziņas līdzekļi piegādāja informāciju gan par VDK izpētes komisijas darbību, tās efektivitāti vai neefektivitāti, gan arī atsevišķiem gadījumiem, kad bijušie VDK aģenti atklāja savu darbību (Jānis Rokpelnis). Tika rosinātas aizdomas, ka VDK kartotēkā varētu būt liela daļa intelīģences pārstāvju — rakstnieki, mākslinieki, zinātnieki.

Latvijas Republikas Saeima 1991. gada 24. augustā atzina VDK par noziedzīgu organizāciju. Tika pieņemts likums “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības

fakta ar VDK konstatēšanu". Ar 2014. gada 20. augusta Ministru kabineta rīkojumu Nr. 433 tika izveidota VDK dokumentu izpētes komisija, taču darbu tā sāka tikai 2015. gadā.

2018. gada 8. februārī Latvijas Republikas Saeima konceptuāli atbalstīja likumprojektu "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu publiskošanu un PSRS/LPSR okupācijas režīma varas sistēmas izgaismošanu". Likumprojekts paredz, ka Satversmes aizsardzības birojā (SAB) esošos VDK dokumentus ir jānodod Latvijas Nacionālajam arhīvam (LNA) līdz 2018. gada 1. jūnijam un VDK dokumentus ar zinātniskiem komentāriem jāpublicē līdz 2018. gada beigām. Paredzēts, ka LNA dokumenti būs pilnā apmērā bez ierobežojumiem publiski pieejami. Vairāki deputāti apšaubīja, vai likumprojekts piedāvātajā redakcijā sasniegs mērķi par kartotēkas "laicīgu publiskošanu" (lai tā netiktu kavēta). Likumprojekta autors skaidroja, ka likumprojekts ir virzīts uz to, lai vēsturnieku komisijas ziņojuma "izgaismošanā" akcents netiktu likts uz sīkajiem VDK informatoriem, bet uz varas sistēmu kopumā.*

Šajā gaisotnē radās iespajds, ka Latvijas iedzīvotāju domas par VDK kartotēkas publiskošanu dalās. Vieni uzskatīja, ka kartotēku ir jāpublicē nekavējoties, citi — ka to nekad nevajag publicēt, jo kartotēkā esošā informācija ir dažādi skaidrojama, tā nav pilnīga un tās publiskošana var novest pie "citas neataisnības", ka cietēji var izrādīties ar tā laika darbību nesaistīti cilvēki — ģimenes locekļi vai paši kartotēkā esošie, kuri par savu "īpašo" stāvokli nav zinājuši, vai tādi, kuri tiešām ir veikuši darbu valsts aizsardzības interesēs (organizētās noziedzības apkarošana, cīņa pret terorismu). Trešā grupa uzskatīja, ka kartotēku ir jāatver tikai zinātniskai izpētei un tās saturošo informāciju — tikai pēc rūpīgas zinātniskās izvērtēšanas. Ar nepacietību tika gaidīts vēsturnieku komisijas ziņojums (pētniecībai jānoslēdzas 2018. gada maija

beigās), kurā bija vēlams ieraudzīt arī konkrētus vārdus un uzvārdus.

Attieksmi pret "čekas lietu" precīzi formulēja Saeimas deputāte Inese Laizāne (VL-TB/LNNK), kas, papildinot deputāta Ringolda Baloža (NSL) teikto, ka čekas lieta "[...] ir tāds padomju zābaks, kas stāv virs parlamenta un visai ilgu laiku, kopš deviņdesmito gadu sākuma", teica: "Šie dokumenti nav tikai zābaks virs Saeimas, tās ir svina kurpes mūsu tautas kājās"**, kuras nepieciešams novilkt.

Uzmanību piesaistīja apstākļi, ka diskusija par VDK kartotēku atkārtojas ik reizi pirms Saeimas vēlēšanām, bet risinājumi izpaliek. Tas vedināja domāt, ka VDK kartotēkas jautājumam varētu būt arī politisks zemitēksts. No otras puses, lielai daļai sabiedrības vēlme publiskot kartotēkas ierakstus bija kategoriska, taču nebija skaidra šī risinājuma gaita un seku izvērtējums.

Diskusijas izklāsts

Diskutēto problēmu loks izrādījās plašāks, nekā sākotnēji bija iecerēts.

VDK kartotēkas saturs

Eksperti uzskatīja, ka atbildes uz konsilija jautājumiem nevar atrast bez izpratnes par VDK kartotēkas saturu (Z. Stankevičs, I. Zālīte, G. Eņiņš, G. Zemītis, A. Jundze, arī E. Levits, M. Kaprāns M. Sprūdža) un vairākkārt centās paust savu viedokli un zināšanas par to.

Galvenās norādes bija:

- 1) sadarbībai ar VDK ir bijuši dažādi motīvi (M. Sprūdža, G. Zemītis, Z. Stankevičs, G. Eņiņš), sistēma bija "velnišķīga" un prata iesaistīt cilvēkus;
- 2) ne tikai čekas ziņotāji bija tie, kas sadarbojās ar sistēmu. Slepnie ziņotāji

* Čekas maišu publiskošanas likumprojekts varētu nesasniegt mērķi, bažijas deputāti. LETA, 2018. g. 18. febr.

** Turpat.

vienmēr izpelnīsies nosodījumu, bet nedrīkst aizmirst arī VDK štata darbiniekus, algotos kompartijas funkcionārus (G. Zemītis, G. Eņiņš, M. Sprūdža);

- 3) “maisā” nenokļuva tie, kas bija nemanāmi, dzīvoja klusi, bija paklausīgi režīmam. Tur nokļuva rakstnieki, dzejnieki, zinātnieki, mācītāji, daudzi no tiem kuru darbs bija nozīmīgs nacionālās identitātes uzturēšanai (A. Jundze, G. Zemītis);
- 4) bija arī Latvijas patrioti, kas tur nokļuva, jo gribēja kaut ko mainīt, bet “iekrita”, nonāca VDK varā un tika salauzti (G. Zemītis);
- 5) nedrīkst aizmirst, ka bija tādi, kas gāja aiz pārliecības: nelieši, karjeristi, neveiksminieki, cilvēki, kuri tādējādi vēlējās pašapliecināties (G. Zemītis);
- 6) VDK kartotēka nav pilnīga — daudzas kartītes ir izņemtas (Z. Stankevičs, G. Eņiņš, A. Babris).

G. Eņiņš bija mēģinājis izveidot savu “čekas maisu” sastāva klasifikāciju, iedalot tos četrās kategorijās:

- 1) personas, kas tiek piespiestas vai ar kārdinājumiem pierunātas kļūt par “stukačiem” — ziņotājiem, paraksta apkaunojošu dokumentu un pieņem segvārdu un visu ziņo VDK, piekrīt sadarbībai;
- 2) īstie čekisti — darbinieki, kas strādā VDK, un tas ir viņu maizes darbs;
- 3) aģenti, kas strādā amatu apvienošanas kārtībā (pēc augstskolas viņiem piedāvā darbu Stūra mājā un viņi piekrīt, viņi ir it kā divos darbos);
- 4) visvairāk ļaunuma nodarīja tie, kas sastādīja izvedamo sarakstus — pagasta vecākie, partorgi, miliči, namu pārvaldnieki un jebkurš, kas pielika savu roku uz Sibīriju izvedamo sarakstu papildināšanai un citi līdzīgie — valdību vadīja ne jau bez Maskavas ziņas ieliktie.

G. Eņiņš uzskata, ka bez čekistiem, tāpat kā bez nacionālistiem, nebūtu brīvas Latvijas. I. Zālīte stāstīja, ka ir bijuši daudzi čekisti, kas palīdzēja Latvijas Tautas fronteī jau 1989. gadā, brīdināja par briesmām. Šķiriskais iedalījums nav pareizs.

I. Zālīte noliedza iespēju, ka kartītes varētu būt izņemtas vai pazudušas laikā, kamēr kartotēka atrodas Satversmes aizsardzības birojā (SAB). Tās ir baumas, ko radījis Aivars Kreituss. Šīs baumas nav pierādītas, bet arī nav pārbaudītas. Saņemot kartotēku SAB, visi dokumenti tika precīzi reģistrēti un tiek uzraudzīti.

Vai VDK kartotēka SAB kontrolē nav tikusi izmantota?

I. Zālīte plašā uzrunā informēja konsiliju par rīcību ar VDK kartotēku, kamēr tā atrodas SAB un par to rūpējas Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs (TSDC).

Kopš neatkarības atjaunošanas, rāmis rīcībai ar VDK kartotēku ir bijis totalitārās pagātnes pārvarēšana, neatkarības un demokrātiskas valsts iekārtas atjaunošana.

TSDC rīkojas pēc likuma “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu”. Katram cilvēkam ir tiesības uzzināt par sevi, un tā tas vienmēr ir bijis.

Likumā ir noteikta kārtība, kā izvērtēt sadarbību ar drošības orgāniem. I. Zālīte atzīst, ka likums nestrādā. Galvenā uzmanība likumā tika likta uz prevenciju (to teicis E. Levits), apzinīgumu. Laika gaitā savāktā aptuvenā statistika liecina, ka no 1700 cilvēkiem, kas ir saņēmuši atbildi par sadarbību, 400 ir griezušies tiesā un prokuratūrā, lai ierosinātu pārbaudes lietas. Pārbaudes lietā tiek nopratināti visi, kas ar šo lietu ir saistīti: pati persona, operatīvais darbinieks, kas sastādījis kartiņu, kolēģis, kas strādājis tajā pašā struktūrvienībā un struktūrvienības vadītājs. Balstoties uz šiem pierādījumiem tiesa pieņem lēmumu. Cits ceļš, kā pierādīt, ir vai

nav bijusi sadarbība, nav iedomājams. Pierādīt uz anonīmu dokumentu pamata — tas nav tiesisks ceļš.

No 400 izskatītajiem gadījumiem 13 gadījumos sadarbība ir pierādīta, un vairākas lietas tika atzītas par pierādītām, kad cilvēki paši atzina sadarbības faktu. Dažās lietās bija atrodamī notikuma apraksti: ziņojumi, referāti (digitālās kopijas) un bija minēti liecinieki, kurus nopratinot, sadarbību par šo notikumu varēja pierādīt. Šajos gadījumos tiesa neuzskatīja liecības par pietiekošām, lai atzītu sadarbību.

LR Augstākā Padome 1992. gadā izveidoja Totalitārā režīma nozieguma izmeklēšanas komiteju, kuras uzdevums bija izveidot Totalitāro seku izvērtēšanas centru, kas vēlāk nodarbojās ar politrepresētā statusa noteikšanu. 1993. gadā tika izveidota ģenerālprokuratūras Totalitāro noziegumu izmeklēšanas nodaļa.

Nav taisnība, ka aģentūras kartotēkas informācija netika izmantota pagātnes pārvarēšanai. Cilvēkiem, kuru vārdi ierakstīti kartotēkā, ir noteikti vairāki ierobežojumi: vairākos gadījumos atteikta naturalizācija, pieņemts valsts drošības likums, ieviesti industriālie sertifikāti par stratēģiskiem valsts projektiem ar privātuzņēmēju iesaistīšanos, ir vēlēšanu ierobežojums, valsts pensiju ierobežojumi.

Tiek izmantoti arī kriminālprocesuālie līdzekļi. Ģenerālprokuratūra ir nosodījusi vairākus cilvēkus par kara noziegumiem (piem., V. Kononovu). Pieci cilvēki ir nosodīti par genocīdu, divi no tiem ir izdarījuši pašnāvību. Viens no aģentiem-kaujiniekiem, par kuru bija savākts pietiekoši daudz informācijas, arī beidza dzīvi pašnāvībā.

Vai sabiedrību interesē VDK kartotēkas atvēršana?

J. Streičs uzdeva retorisku jautājumu: Kas ir “sabiedrība”, par kuru būtu jārunā šajā konsijijā? Viņš stāstīja, ka bieži tiek ar cilvēkiem dažādās Latvijas vietās, un nav jutis interesi par VDK kartotēkas problēmu.

Sociālajos tīklos diskusija ir, bet tā ir mākslīga konstrukcija, tauta tā nedomā. J. Streičs uzskatīja, ka problēma ir uzpūsta. “Tauta ir gudrāka, nekā viņu vērtē” un “[..] tos, kas godīgi strādā, “čekas maisi” neinteresē”.

M. Kaprāns, atsaucoties uz 2017. gadā veiktajām aptaujām un 2016. gadā veikto pētījumu, informēja, ka patiešām, VDK kartotēkas atvēršana lielu daļu sabiedrības nemaz neinteresē. 2017. gada aptaujā 60% aptaujāto uzskatījuši, ka Latvijā nav aktuāli diskutēt par iedzīvotāju sadarbību ar padomju režīmu. 2016. gada pētījumā galvenā atbilde ir bijusi — VDK dokumentus ir jāpublicē ar ekspertu komentāriem.

2016. gada pētījumā apmēram trešdaļa iedzīvotāju teica, ka ir jāpublicē.

Tomēr nevar noliegt, ka lielai daļai sabiedrības jautājums par VDK nodarījumiem ir aktuāls — vismaz vidējai un vecākai paaudzei, kas tos ir paši pārdzīvojuši vai pieredzējuši savās ģimenēs (Z. Stankevičs, E. Levits, G. Zemītis, K. Saulīte).

Vai VDK kartotēkas atvēršana satrauc jauno paaudzi?

M. Kaprāna pētījumā jauniešu vecuma grupās ietilpa neatkarības laika bērni (dzimuši pēc 1990. gada). Vecākajā jauniešu grupā viedokli, ka diskusija par iedzīvotāju sadarbību ar padomju režīmu, kas ietver arī diskusiju par sadarbību ar VDK, ir aktuāla, atbalstīja tie, kuru mājās jautājums ir apspriests un ir izteikts viedoklis. Jaunākajās vecuma grupās atbildētāji biežāk izvēlējušies nepaust viedokli, kas liecina, ka jaunā paaudze neinteresējas par šādiem jautājumiem, vai arī viņiem nav viedokļa. M. Kaprāns to skaidro ar “amnēzijas un aizmirstības procesu” un uzskata to par atbildības trūkumu, vārtiem, pa kuriem jauniešu prātos var ienākt visādi mīti. Mīti kā vienkāršotas versijas par realitāti. Citiem vārdiem, ar cilvēku bez viedokļa var viegli manipulēt.

Gan M. Kaprāna pētījumi, gan tas, ka jaunieši atteicās piedalīties konsijijā, varētu

liecināt, ka jauniešus pagātnes nodarījumi neinteresē. Sarunas ar jauniešiem un viņu rīcība tomēr liecina, daļai jauniešu pagātnes izvērtējums ir svarīgs, turklāt, ja viņi vērtē pagātņi, tad nodarījumu smagumu viņi novērtē kā maksimālisti. Tie ir jaunieši, kas auguši patriotiski noskaņotās ģimenēs vai ģimenēs, kur tuvinieku piedzīvotās represijas tiek pārrunātas un pastāvīgi atjaunotas atmiņā. Turklāt, pašreizējie jaunieši veidos nākošās paaudzes, kurām, kā vairākkārt norādīja eksperti, neatrisinātie pagātnes jautājumi var atkal sevi pieteikt.

Kāda nozīme VDK kartotēkas atvēršanai ir sabiedrības attīstībā?

Uzsākot diskusiju, Z. Stankevičs teica: “Ja neizvērtējam pagātņi, mēs nemācāmies no vēstures un neiegūstam imunitāti pret vēstures atkārtošanos. Ir jāsaprot, kādi bija mehānismi. Ja esam sapratuši mehānismus un pauduši pret tiem attieksmi, varam analizēt sabiedrību, pētīt, vai tur nav totalitārisma pazīmju, un tās novērst”.

E. Levits definēja trīs mērķus, kāpēc pagātnes izvērtēšana ir nepieciešama:

- 1) lai varētu pareizi novērtēt mūsdienu sabiedrību;
- 2) lai iezīmētu skaidru atšķirību starp iepriekšējo sistēmu un demokrātiju;
- 3) lai valstiskā līmenī uzturētu taisnīgumu (taisnīgums kā principa jautājums, kā valsts atbildības joma (“Valstij ir jāuztur taisnīgums, vienalga, vai sabiedrība to vēlas, vai nevēlas”).

Ja pagātnes notikumi nav izvērtēti un nav pausta attieksme pret tiem, vienmēr var teikt, ka valsts ir “pilna ar čekistiem” (G. Eniņš). Demokrātiskās vēlēšanās ar brīvu cilvēku balsīm augstos amatos tiek ievēlēti bijušie partijas funkcionāri, bet sabiedrība uz to nereaģē (M. Sprūdža). Tā nevarētu notikt, ja būtu pareizs pagātnes izvērtējums. Tas rada respekta trūkumu pret šo valsti. Lai atgūtu respektu, pagātne ir pareizi jāizvērtē. (E. Levits).

Kartotēkas publicēšana samazinātu iespēju, ka sociālajos tīklos personīgās un valstiskās neveiksmes tiek skaidrotas ar to, ka valsti pārvalda “čekisti” (“Saeimā sēž čekisti”, “valdībā čekisti”), ka atjaunotā Latvija ir VDK projekts (G. Zemītis), tādējādi musinot un satraucot sabiedrību. Tas ir tāpēc, ka jautājumā par padomju režīma izvērtēšanu ir pateikts pirmais vārds, bet beigu nav. Par VDK kartotēku katrs iztēlojas, ko vien vēlas. Tāpēc ir skaidri jāpasaka, kā darbojas šī sistēma, kas tā bija, kas bija aģenti. Ir jāizskaidro, ka visi nav liekami vienā maisā (G. Zemītis, Z. Stankevičs, M. Sprūdža u.c.).

Ir jābūt kārtībai mājās. Par VDK arhīviem — kārtība nozīmē zinātni, grantus, pētījumus. Ir jābūt gudram lēmumam, kas nebojā valsts nākotni, bet, lai nākotni nebojātu, sabiedrībai ir “jāiziet tam cauri”. Ja tas neizdosies, Latvijas sabiedrība turpinās dzīvot ar savu vājo valsti, “čekas” valsti, ar komunistu bandidiekiem, kas sēž augstos amatos (A. Jundze).

E. Levits atzīmēja, ka aizmirst totalitāro pagātņi nav iespējams. Amnēzija šajā gadījumā būtu patoloģija. Eksperti nešaubījās, ka pagātnes mantojuma jautājums ir jāizrunā (G. Zemītis, Z. Stankevičs, E. Levits u.c.) un pēc iespējas ātrāk jāatrisina (G. Eniņš). Novilcināšanās neko nedod (E. Levits). Kamēr tas nav izrunāts un izvērtēts, balstoties uz ļoti sarežģītas patiesības atklāšanu, nosakot un novērtējot dažādās vainas pakāpes (E. Levits), sabiedrībai nav nākotnes (M. Kaprāns). Pagātnes netaisnības atkārtoti tiek celtas dienas kārtībā. (G. Zemītis: “Nevar ietīt pagātņi aizmirstībā. Ja ar pagātņi netiek galā, to zupu var atkal uzsildīt.”) M. Kaprāns atgādināja, ka Serbijā vēl joprojām nav noklusušas runas par pagātņi, arī Vācijā vēl nekas nav beidzies, jaunākais piemērs par pagātnes ēnu ir Spānija (Katalonija).

M. Kaprāns palabojā, ka analītiski pareizi ir nevis “tikt galā ar pagātņi”, bet “pārvarēt, pārstrādāt”. “Tikt galā” — tas ir īslaicīgi, bet pagātnes pārvarēšana ir paaudžu

jautājums. Vācijas piemērs rāda, ka process ir ļoti ilgs.

Galvenais, neaplātīties, ka mēs esam unikāli ar savām sāpēm un pārvarēšanu. Valstu pieredze liecina, ka, ja pagātnes mantojums netiek pārvarēts, taisnīgums un patiesība netiek apgūta, tas vienmēr atgriežas un rada problēmas (M. Kaprāns, K. Saulīte).

Ir dažādas institūcijas, kas nodarbojas ar patiesības meklēšanu — patiesības komisijas, piemēram, par individuālo atbildību, individuālo patiesību. Austrumeiropā tādas ir visās valstīs, izņemot dažas Dienvideiropas valstis (Maķedoniju, Kosovu) (E. Levits). Ir arī Eiropas Savienības līmeņa organizācija, kur atsevišķo valstu institūcijas sadarbojas.

Latvijā izveidotās institūcijas izvērtē tikai nelielu daļu no faktiem, kas būtu jāizvērtē. Ja VDK kartotēka nonāks valsts arhīvā, kādam ar to būtu pastāvīgi jānodarbojas, jāpēta un jāpierāda, ka pašreizējā Latvijas valsts ir cits — atjaunots veidojums.

Noteikti būs jāvērtē arī neatkarības gadi (pēc 1990. gada), bet tā ir cita sistēma un citas kategorijas noziegumi, turklāt, objektīvizācija parādās pēc laika distances. Sākumā ir daudz emociju. Sabiedrībai ar savu līdzdarbību politikā ir jāpanāk, lai darbojas visas aizsardzības struktūras, tāpēc tai jābūt informētai. Varbūt kādu privatizācijas gadījumu būs jāpārskata, bet tas ir normālās kriminalitātes kontekstā. Sadarbība ar totalitāru sistēmu ir kolaborācija, un tur ir citas nianšes (E. Levits).

Igaunijā prezidents I. H. Ilvess pārveidoja vēsturnieku komisiju par Nacionālās piemiņas institūtu. Latvijā joprojām ir vēsturnieku komisija, bet ko tā dara — atklāts jautājums.

Vai VDK kartotēka ir galvenais jautājums?

M. Sprūža norādīja, ka, runājot par taisnīgumu, nevar runāt tikai par “čekas maisiem”. Ir jārunā par sistēmu, nevar runāt tikai par atsevišķiem cilvēkiem. “Čekas maisi” ir sistēmas produkts, bet kur paliek tie, kas to visu

radīja, veicināja, mudināja, audzināja. Joprojām augstās vietās ir bijušie partijas funkcionāri, bet sabiedrība uz viņiem nereaģē.

Protams, ir jānosauc arī citi vainīgie, bet katram faktam ir jābūt pierādītam. Lietuvieši publisko tikai to, kas ir pierādīts kā sadarbības fakts.

Turklāt, VDK kartotēka vien nav pietiekošā viela pagātnes izvērtēšanai (E. Levits).

Papildus iepriekš minētajām kartotēkas nepilnībām, M. Sprūža minēja, ka kartotēkā nav visi, kas darbojās represīvajās institūcijās. Piemēram, kartotēkā nav VDK rezerves virsnieki.

K. Saulīte (PBLA) atzīmēja, ka ir svarīgi paturēt lietas lielākā kontekstā un “čekas maisi” ir tikai viena sastāvdaļa. Tas, kā tiks risināts pagātnes izvērtējums, parādīs — vai mēs kā tauta sevi cienām vai necienām.

Kā īstenot pagātnes izvērtējumu un atbildību par sadarbību ar VDK?

E. Levits sniedza ziņas, ka Vācijā, kur pēc Otrā pasaules kara bija konsekvētākā pagātnes pārvarēšanas politika, no 70 milj. iedzīvotāju 2,5 milj. tika pakļauti denacifikācijai (līdz 1953. gadam). No tiem:

- 1) 2 milj. kvalificēti kā līdzskrējēji (zemākās pakāpes kolaboracionisms);
- 2) 1,5 milj. atzīti par aktīviem režīma uzturētājiem;
- 3) 12 tūkst. tika notiesāti;
- 4) 800 tika sodīti;
- 5) 400 nāves sodi tika izpildīti.

Bez šādas detālas vainas izvērtēšanas pagātnes izvērtējums nav pilnīgs. Lai to izdarītu, ir jāizstrādā precīza, kompleksa un komplicēta pagātnes izvērtēšanas politika, kas vērsta uz sistēmas izvērtēšanu (E. Levits). Tie tūkstoši personu, kas ir kartotēkā, ir nenozīmīga daļa no sistēmas. Sistēmu veido kompartijas vadība, tajā ietilpst arī tie, kas bija tikai darbinieki.

Ir jābūt arī individuālam izvērtējumam (I. Zālīte). Cilvēku likteņi ir dažādi. Vidējais

vērtējums nedod pamatu valsts politikas veidošanai.

Nenoliedzot, ka vēstures atklāšana, izvērtējums un izrunāšana ir nepieciešama, visi eksperti atzīmēja, ka, noteikt vispārīgu (uz visiem iesaistītajiem vienādi attiecināmu) atbildību par sadarbību ar VDK ir ļoti sarežģīti, jo VDK kartotēkas saturs nav viendabīgs. Eksperti bija vienoti, ka vienkārši kartotēkas publicēšana ir riskants risinājums, un tas nav vienīgais un efektīvākais veids, kā izvērtēt/pārvarēt pagātni (Z. Stankevičs, A. Jundze u.c.). 95% tur iekļauto personu nav pierādījumu, ko likt pretī sadarbības apliecinājumam ar aģenta kartīti. Daudzi ir miruši un nevar sevi attaisnot, bet ēna pār ģimeni paliek (I. Zālīte).

Z. Stankevičs uzsvēra, ka vēsturiskā taisnīguma atjaunošana, kas liekas galvenais VDK kartotēkas publicēšanas mērķis, ir saprotama vēlēšanās, bet tā nedrīkst izpausties kā atriebība, jo atriebība saistās ar vardarbību, kam savukārt seko pret darbība. Taču VDK kartotēkas publicēšana pie taisnīguma nenovedīs, jo daļa kartotēkas, iespējams, par galvenajiem dalībniekiem, ir izvesta. Arī pirmajā neatkarības posmā no kartotēkas varēja izņemt interesējošās kartītes. Ja kartotēku tagad publicē, tad lieli vaininieki neko nezaudē, bet mazie, par kuriem nemaz nav zināms, kā viņi nokļuvuši kartotēkā, tiks sodīti (Z. Stankevičs, M. Sprūdža).

Diskusijā iezīmējās divi atbildības līmeņi: visas sabiedrības atbildība par sadarbību ar okupācijas varu un individuālā atbildība par sadarbību ar VDK.

Atbildība par sadarbību ar okupācijas varu, kurā brīvprātīgi vai piespiesti tika iesaistīti visi tolaik Latvijā dzīvojošie iedzīvotāji, publicējā diskusijā netiek prasīta un tāda neizskanēja arī konsilija laikā. Individuāla atbildība ir vieglāk saprotama un vieglāk īstenojama, tāpēc tā ir noklusēts VDK kartotēkas publicēšanas mērķis.

E. Levits uzdeva jautājumu — kā pagātnes izvērtējumā panākt taisnīgumu, un

pats sniedza atbildi. Ir tiesiskie aspekti un morālie aspekti. Paļaušanās uz tiesiskajiem aspektiem neattaisnojas, jo ir maz izredžu kādu notiesāt. Izplatītākā soda forma varētu būt morālā atbildība un ierobežojumi ieņemt augstus amatus valsts pārvaldē (Z. Stankevičs), kā tas jau notiek. Morālo nosodījumu kā atbildības formu ir nepieciešams uzturēt nepārtraukti, bet tā nenotiek (E. Levits).

Nav izslēgts, ka par īpaši smagu totalitārisma noziegumu izdarīšanu, ja tie ir pierādīti, tiktu noteikts bargs sods, tāpat kā sods tiek noteikts par kara noziegumiem.

Izskanēja priekšlikums, ka soda formu varētu noteikt cietēji, bet tā netika atbalstīta. Izskanēja jautājums — pret ko vērst atbildību? Pret tiem, kas palikuši dzīvi? Tika piedāvāts risinājums, ka tie, kuri ir ļaunu darījuši Padomju laikā un vēlas arī tagad izcelties, varētu tikt sodīti (Z. Stankevičs).

Pirms noteikt kādas personas atbildību par atrašanos kartotēkā (sadarbību ar totalitāro režīmu), iegūtā informācija ir jāobjektivizē, jāpamato ar pierādījumiem (Z. Stankevičs). Soda var piemērot tikai personai, kuras vaina ir pierādīta — nav pieļaujama vērsšanās (morāls nosodījums, ierobežojumi) pret ģimenes locekļiem jebkurā paaudzē.

Taču svarīgākais ir panākt izlīgumu sabiedrībā, un tas iespējams tikai tad, ja politiskais un sociālais process tiek virzīts noteiktā secībā un tikai tā (E. Levits):

- 1) patiesības noskaidrošana (abu pušu uzdevums);
- 2) nodarījuma atzīšana (nodarītāja uzdevums);
- 3) nodarījuma nožēlošana (nodarītāja uzdevums);
- 4) nodarījuma izpirkšana ar pozitīvu rīcību (nodarītāja uzdevums);
- 5) piedošana (upura uzdevums, abi ir respektējami — gan piedošana, gan nepiedošana);
- 6) izlīgšana.

Ir arī juridiskais jēdziens — selektīvā taisnīguma princips — kad vienus soda, citus

nesoda. Ja tas notiek apzināti, tad tā ir patvaļīga rīcība no valsts puses, ja neapzināti — tā ir valsts mazspēja. Tomēr, pat ja nav objektīvas iespējas sodīt visus, ir jāsoda vismaz tie, kuru noziegums ir pierādīts un kurus ir iespējams sodīt.

Grāmatā par “vācu vainu” ir nosauktas vairākas atbildības pakāpes — kriminālā atbildība (par paveiktiem noziegumiem), politiskā atbildība — pieņēma lēmumus, bet noziegumā nepiedalījās, morālā atbildība — par apzinātu vai neapzinātu sadarbību, un metafiziskā atbildība — visi ir atbildīgi par to, ko nodarījuši kādam citam (M. Kaprāns).

Morālā atbildība ir grūti īstenojama. Interesanti redzēt, kā bijušo nomenklatūras darbinieku memuāros ir normalizēta šīs, ar nelieliem izņēmumiem, apkaunojošās rīcības problēma (M. Kaprāns). Kas ir morālā atbildība? No vienas puses, rīcību var skaidrot ar neizbēgamību (piemēram, sadarbība bija nepieciešama, lai veidotu zinātnieka karjeru, veiktu pētījumus, kas taču ir sabiedrībai derīgs darbs), no otras puses, vērojams ļoti riskants morālais relativisms — var attaisnot jebko. Ir grūti noteikt, kurā brīdī neizbēgamība pāriet noziedzīgā rīcībā.

O. Spārītis atgādināja, ka 1994.–1995. gadā avīzē “Cīņa” ir bijuši sludinājumi no Vizentāla centra, kuros aicināja ziņot par personām, kas šāvušas ebrejus. Tas nozīmē — sodīt tautu ar citas tautas rokām. Latvijā sabiedrība ir citas problēmas priekšā — tautai sodīt savu tautu. Cik tālu paplašināt totalitārā režīma atbalstītāju loku, — kurš sadarbojās, kurš nesadarbojās? Pionieri, komjaunieši, visi, kas dzīvoja šajā laikā. Metafiziskā un relatīvā vaina — tas ir svarīgs aspekts.

Radošajā sabiedrībā būs tie, kuri teiks, ka, ja nebūtu izmantojis laikmeta piedāvājumu, “es nebūtu varējis izdarīt to un to, man nebūtu plašas iespējas un es nebūtu tas, kas esmu”.

Lai atšķirtu neizbēgamību no noziedzīgas rīcības, var izmantot jēdzienus “kolaborācija” un “kolaboracionisms”, par šo jēdzienu

saturu rakstījusi vēsturniece Daina Bleiere (G. Zemītis). Arī padomju laikā nav bijis noteikti jāsadarbojas, lai būtu, piemēram, zinātnieks. Šeit nevar piekrist profesoram Leonam Taivānam, kurš saka, ka sadarbība bija nepieciešama, lai kaut ko varētu sasniegt — tas ir pārspilējums. Tā bieži vien bija personas izvēle. Jautājums ir par robežu, ko nedrīkst pārkāpt — nenesūdzi savu kolēģi, neveido savu dzīvi, salaužot citas.

Sabiedrība ir jāaudzina un piedot ir jā-māk. Jānosaka tolerances robežas. Ir viena lieta, ko nodarījusi sistēma, un otra lieta, ko nodarījis pats cilvēks. Cilvēkam šādā sistēmā ir divas lomas — ko viņš ir darījis kā cilvēks un ko darījis kā sistēmas produkts. Vai viņa devums sabiedrības labā ir mazāk cienijams tāpēc, ka viņš bija VDK aģents? Ir jāprot nošķirt šīs divas lietas.

Noziegumiem pret cilvēci nav noilguma. Ja kāds ir salauzis, iznīcinājis cita dzīvi — ir jāsoda, pat pēc ilga laika (G. Zemītis). Jautājums tikai — vai sodīšanai ir jānotiek sabiedriskā vidē (linča tiesa, raganu medības), vai tikai ar valsts tiesībsargājošo institūciju starpniecību. Ja tā, tad tiesībsargājošo institūciju uzticamība kļūst izšķiroša, lai izvairītos no jaunas netaisnības un sociālās spriedzes. Risks slēpjas nozieguma pierādījumu interpretācijā. G. Zemītis minēja piemēru par Ogres tiesas spriedumu pret vēsturnieku Gati Liepiņu, kurš bija uzrakstījis par kāda deputāta radnieku sadarbību ar VDK. Deputāta bērni iesūdzēja vēsturnieku tiesā un tiesa vēsturnieku atzina par vainīgu deputāta ģimenes “goda un cieņas” aizskaršanā.

Pagātnes izvērtēšanas politikai ir jāstāv pāri partiju interesēm, tāpēc tai nav jāparādās šogad — Latvijas simtgades gadā, bet tai jāsāk darboties nekavējoties tūlīt pēc tam.

Kā publiskot VDK kartotēku

Kaut arī VDK kartotēka ir tikai daļa no sistēmas, sistēmas produkts (M. Sprūdža), tās atvēršana nav vienkārša (I. Zālīte, A. Jundze, Z. Stankevičs). Tā kā kartotēkas sastāvs

nav viendabīgs, sadarbības motīvi ir dažādi, kartotēku nevar vienkārši vienā mirklī publiskot. Tas nozīmē, ka pirms kartotēkas atvēršanas ir jābūt pētījumiem, kāda bijusi darbība un sadarbības motīvi (G. Eniņš, G. Zemītis u.c.). Kartotēku varētu publiskot ar ekspertu komentāriem, bet, ja persona ir atstājusi šo pasauli, arī eksperti nevar visu izskaidrot (I. Zāļīte).

I. Zāļīte stāstīja, ka par VDK kartotēku bija spēkā divi nolikumi: viens par dokumentāciju, otrs par aģentūras aparātu. Bija struktūrvienības, kurās, vervējot aģentus, tika paņemts personas paraksts, un nolikumi tika ievēroti precīzi. Taču nolikumi pieļāva arī vervēšanu, neprasot parakstu un netiekoties konspiratīvos dzīvokļos, pieņemot nosacījumus, par kuriem pats “aģents” pat nenojauta. Arī šādos gadījumos vervēšanas fakts tika dokumentēts aģentu anketās. Tādas anketas ir atrodamas SAB materiālos. Tas nozīmē, ka pēc kartītēm vien sadarbības faktu nevar konstatēt. It īpaši radošos cilvēkus vervēja, neievērojot formalitātes, jo baidījās, ka tas varētu izsaukt radošās krīzes.

A. Jundze atzina, ka literatūras nozarē par neskaidrajām pagātnes lappusēm līdz šim ir radīts vairāk pētījumu nekā citur: par 1940./1941. gadu lūzumposmu literatūrā, par pēckara kolaborāciju, par atsevišķu personību (Čaks, Lācis) lomu, par sadarbību ar Kultūras sakaru komiteju. Tomēr šie pētījumi nav kādas mērķtiecīgas valsts politikas, bet gan vairāk privātas pētnieku iniciatīvas rezultāts. Pētījumu trūkumu nevar attaisnot ar vēsturisko pierādījumu nepieejamību — Kultūras sakaru komitejas arhīvs atrodas Rakstniecības un mūzikas muzejā, tur ir daudz interesantu materiālu.

Sabiedrībā valda ilūzija, ka, atverot čekas maisus, visas problēmas atrisināsies pašas no sevis, bet pats no sevis nekas nenokārtosies. Nevienš neuzdod jautājumu — kas notiks pēc tam? Piemēram, ja atklāsies, ka kartotēkā ir skolotājs, vai mācītājs, vai atmodas laika kultūras izcilība, par kuru tagad

māca skolu programmās. Ko tādā brīdī lai iesāk, piemēram, skolotājs, kurš ilgus gadus stundās stāstījis par izcilo mākslinieku un atmodas tribūnu kā pozitīvo paraugu jaunajai paaudzei, ko lai domā draudzes locekļi, kas uzticējušies savam garīgajam tēvam. Nevienš nevar novērtēt, kāda būs reakcija un sekas. Nav vajadzīgas pašnāvības, radnieku problēmas, nepatīkamas situācijas, kad citai paaudzei ir jāatbild par savu vecāku grēkiem (A. Jundze).

Protams, kartotēku ir jāatver, bet tas jā dara gudri, jābūt pētījumiem un komentāriem, un tos jāsniedz ne tikai vēsturniekiem, bet arī citu nozaru speciālistiem — komisijai jābūt plašākai un ļoti profesionālai. Cilvēks, kurš neprot rīkoties ar arhīva materiāliem, var pieņemt kļūdainus slēdzienus, apvainot nevainīgus cilvēkus.

Kartotēkas publiskošana ir jāpamato ar sistemātiskiem pētījumiem — kas deva lielos rīkojumus, kas mazos, kā sistēma mainījās. Varbūt kādus vainīgos vajag atklāt jau tagad, ziņas par citiem aizkavēt rūpīgākai pārbaudei.

Turklāt, ir jānodrošina precīza un zināma kārtība, kādā var notikt vainas nožēlošanas procedūra. J. Rokpeļņa vairākkārtīgā atzīšanās sadarbībā: sociāldemokrātiskās partijas komisijai, žurnālistiem, daiļliteratūrā — pierāda, ka valsts līdz šim nopietni nav domājusi, pie kā bijušajiem aģentiem iet, lai atzītu savu sadarbību. Masu mediji un žurnālisti nav institūcija, kas to var profesionāli izvērtēt. Tas labi redzams mediju kampaņā — pasūtītā vai brīvprātīgā, kas bija vērojama 2018. gada sākumā. No vienas puses, ir vēlme par to runāt. No otras puses, tas notiek nekompetenti, vadoties no viedokļiem sociālajos tīklos, balansējot uz *fake news* robežas. Tiek aptaujāti nekompetenti viedokļu līderi, kuri var kaut ko asu pateikt, tēmu nepārziņot, nevis, piemēram, eksperti vai tie, kas paši bijuši VDK represiju upuri (Knuts Skujenieks, Valdis Atāls).

Nav manāms, ka pie varas esošie patiešām vēlētos kartotēku publiskot (A. Babris).

Diskusijā izskanēja arī viedoklis, ka kartotēku jāatver tūlīt un nesaudzīgi: “Vai tiešām Latvijā cilvēki ir tik vāji, ka viņi nevarēs izturēt šādu diskusiju? Vai viņi nevarēs pārvarēt piemēram, ziņu, ka viņu vectēvs bija kolaboracionists. Ar pagātņi ir jātiek galā!” Citi domāja, ka diskusija nebūs ilga (G. Zemītis), bet arī, ka “Kartotēkas atvēršana nebūs kā “laimes lācis”, kas visu atrisinās” (I. Zālīte).

Vai VDK kartotēkas atvēršanas problēmai ir politisks zemteksts?

Eksperti nevēlējās apgalvot, ka VDK kartotēkas atvēršanas jautājumam ir politisks zemteksts, taču nevarēja izvairīties no fakta, ka pirms Saeimas vēlēšanām diskusijas par VDK kartotēkas publiskošanu parasti saasinās.

Kaut gan ir iespēja analizēt kartotēkā esošo informāciju, ar to individuāli iepazīties un atzīties sadarbībā ar VDK, līdz šim atzīšanās fakti nereti nav raisījuši īpašu ažiotažu (A. Jundze). Tomēr 2017. gada beigās, nepilnu gadu pirms vēlēšanām, J. Rokpeļņa atkārtotais paziņojums sociālajos tīklos izraisīja īstu sprādzienu.

J. Rokpelnis saņēma draudus, lielu spiedienu izjuta Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs A. Jundze. No savienības prasīja skaļu nosodījumu, publisku prāvu padomju laika rakstnieku vajāšanas kampaņu stilā, kāda, faktiem un pierādījumiem neesot, demokrātiskā sabiedrībā nav iespējama. J. Rokpeļņa gadījumā ir tikai atzīšanās fakts — nav nekādas informācijas par viņa iespējamiem nodarījumiem. Vienīgais iespējamais “upuris” noliedz savus paziņojumus. Kā atzina A. Jundze, Latvijas Rakstnieku savienības biedru diskusiju izdevās noturēt organizācijas iekšienē bez publiskas “netirās veļas mazgāšanas”. Tomēr civilizēts risinājums, kas atbilst demokrātiskās sabiedrības normām un organizācijas statūtiem, izraisīja asas reakcijas un anonīmu troļļu uzbrukumus internetā, kuru mērķis nepārprotami bija pazemot visu organizāciju.

M. Kaprāns, balstoties uz aptaujas un pētījumu rezultātiem, secina, ka VDK dokumentu publiskošana sabiedrībai nav svarīga, bet ja diskusija par to plašsaziņas līdzekļos un sociālajos tīklos virmo, tad ir skaidrs, ka jautājums ir izteikti politiķu un mediju dienas kārtībā. Tomēr viņš kategoriski noliedz, ka sabiedrība tiktu šķelta. Kopumā jautājums nav īpaši aktuāls un tam ir tendence atdzist (M. Kaprāns — “vai tas ir labi, vai slikti — jāvērtē”).

Medijos un sociālajos tīklos intensīvākā reakcija nāk no jauniešiem vecumā līdz 30 gadiem. Viņi ir pietiekami aktīvi un izglītoti, daļa no viņiem tiešām vēlas zināt par pagātņi. Tie nav veci cilvēki, paši visticamāk nav kartotēkā, nav arī ekstrēmisti, vai tādi, kas baidās zaudēt darbu, ja tiktu atklāta viņu sadarbība. Tie arī nav “vecie kadri” vai tādi, kam ir ko slēpt. I. Zālīte piebilda, ka čekisti nemēdz runāt par sevi, viņi raksta memuārus. Partijnieki runā. Atbildētāju auditorijas struktūra nav pētīta, tomēr izskatās, ka sabiedrības reakcija ir organizēta sistēma.

Tas, ka sociālajos tīklos VDK ietekme tiek minēta, skaidrojot personiskās un valstiskās neveiksmes labklājības celšanā un ekonomiskajā attīstībā un tiek lietota frāze “atjaunotā Latvija kā VDK projekts”, liecina par bīstamu tendenci, ka VDK ietekmes motīvs tiek izmantots sabiedriskās domas ietekmēšanai (G. Zemītis, Z. Stankevičs).

Ir saskatāma manipulācija ar sabiedrisko domu (O. Spārītis), cenšanās noslēpt esošās sociālās un ekonomiskās problēmas (A. Babis). Turklāt, ietekmēšana notiek zemākajos un vieglāk uztveramajos līmeņos — personiskās atbildības līmenī (Z. Stankevičs). Vilcināšanās ar risinājumiem VDK darbības prakses un kartotēkas publiskošanā tikai veicina tā izmantošanu nevēlamiem mērķiem (G. Zemītis, O. Spārītis).

O. Spārītis retoriski jautāja: “Vai šajā brīdī, kad reizi četros gados maisu jautājums parādās pie apvāršņa, ir jāļauj ar sevi manipulēt, šķelt sabiedrību ar neapšaubāmi

svarīgu jautājumu. Vai ir jāpakļaujas interneta troļļiem, vai varbūt nacionālai apvienībai, kas atkal ceļ šo jautājumu gaismā. Vai sprieguma radīšana ir par labu sabiedrības attīstībai, vai elektorāta šķelšana ir jāatbalsta? Varbūt atbilde ir jāmeklē pēc šī gada 6. oktobra.”

Konsilija slēdziens

1. Pilnvērtīgai sabiedrības attīstībai ir nepieciešams “pārvarēt” pagātnes apgrūtinājumu, tostarp, mazināt VDK ēnu pār Latviju, kas dod iespēju manipulēt ar sabiedrisko domu, un, pats galvenais, šķelt sabiedrību, dalīt to “vainīgajos” un “nevainīgajos”.

2. Pagātnes pārvarēšana jābalsta uz pagātnes izvērtēšanu, īstenojot vismaz trīs mērķus:

- lai varētu pareizi novērtēt mūsdienu sabiedrību;
- lai iezīmētu skaidru atšķirību starp iepriekšējo sistēmu un demokrātiju;
- lai valstiskā līmenī uzturētu taisnīgumu (taisnīgums kā principa jautājums, kā valsts atbildības joma (“Valstij ir jāuztur taisnīgums, vienalga, vai sabiedrība to vēlas, vai nevēlas”).

3. Neizvērtējot pagātni, nevar mācīties no vēstures un iegūt “imunitāti” pret vēstures atkārtošanos. Ir jāsaprot, kādi mehānismi radīja sabiedrībai nevēlamo padomju totalitāro režīmu, un jāpauz pret to attieksme, lai varētu analizēt mūsdienu sabiedrību, uzmanīt, vai tur neparādās totalitārisma pazīmes, un tās novērst.

4. Pagātnes izvērtējums nav pilnīgs bez detālas vainas izvērtēšanas. Lai to izdarītu, ir jāizstrādā precīza, kompleksa un komplicēta pagātnes izvērtēšanas politika, kas vērsta ne tikai uz indivīda atbildības izvērtēšanu, bet galvenokārt uz sistēmas izvērtēšanu.

5. Ir jābūt arī individuālam izvērtējumam. Cilvēku likteņi ir dažādi. Vidējais vērtējums nedod pamatu valsts politikas veidošanai.

6. VDK kartotēkas atvēršana ir tikai viena daļa no pagātnes izvērtēšanas procesa, iespējams, jūtīgākā un personiskākā daļa, kas

jāīsteno pārdomāti, lai izvairītos no “raganu medībām” un neradītu jaunu netaisnību, kurā ciestu nevainīgi cilvēki vai pat nākamās paaudzes.

7. Pagātnes izvērtēšanas procesa pamatā ir jābūt izpētei un fundamentāliem totalitārisma iemeslu un procesa pētnieku atklājumiem ne tikai par VDK kartotēku — ir jāpēta institucionālā sistēma, smalkais totalitārisms.

8. Pirms tiek izvērtēta individuālā atbildība par rīcību totalitārisma režīma laikā un sadarbību ar VDK, kartotēkā iegūta informācija ir jāobjektivizē.

9. Soda var piemērot tikai personai, kuras vaina ir pierādīta — nav pieļaujama vēršanās (morāls nosodījums, ierobežojumi) pret ģimenes locekļiem jebkurā paaudzē.

10. Izplatītākā soda forma varētu būt morālā atbildība un ierobežojumi ieņemt augstus amatus valsts pārvaldē, kā tas jau notiek. Nav izslēgts, ka par īpaši smagu totalitārisma noziegumu izdarīšanu, ja tie ir pierādīti, tiek noteikts bargs sods, tāpat kā sods tiek noteikts par kara noziegumiem.

11. Svarīgāk par sodīšanu ir panākt izlīgumu sabiedrībā, un tas iespējams tikai tad, ja process tiek virzīts noteiktā secībā, un tikai tā:

- 1) patiesības noskaidrošana (abu pušu uzdevums);
- 2) nodarījuma atzišana (nodarījuma vaininieka uzdevums);
- 3) nodarījuma nožēlošana (nodarījuma vaininieka uzdevums);
- 4) nodarījuma izpirkšana ar pozitīvu rīcību (nodarījuma vaininieka uzdevums);
- 5) piedošana (upura uzdevums, abi ir respektējami — gan piedošana, gan nepiedošana).
- 6) izlīgšana.

12. Visi eksperti bija pārliecināti, ka VDK kartotēka ir jāatver, bet izskanēja vairāki argumenti pret tās vienkāršu publiskošanu. Turklāt VDK kartotēka ir tikai daļa no materiālu klāsta, kas būtu jāiekļauj pagātnes izvērtējumā.

13. Ja VDK kartotēka nonāks valsts arhīvā, kādam ar to būtu pastāvīgi jānodarbojas, jāpēta un jāpierāda, ka pašreizējā Latvijas valsts ir kas cits.

14. Eksperti nevēlējās apgalvot, ka VDK kartotēkas atvēršanas jautājumam ir politisks zemteksts, taču nevarēja izvairīties no fakta, ka pirms Saeimas vēlēšanām diskusijas par VDK maišu atvēršanu parasti saasinās.

15. Skaidrojot personiskās un valstiskās neveiksmes labklājības celšanā un ekonomiskajā attīstībā, sociālajos tīklos VDK ietekme tiek minēta ar frāzi “Latvija kā VDK projekts”, kas liecina, ka VDK ietekmes motīvs tiek izmantots sabiedriskās domas ietekmēšanai.

Noslēdzot konsiliju, Z. Stankevičs rezumēja, ka ir politiskās intereses, kuru dēļ VDK kartotēkas jautājums tiek “stumts”, un to dara zemākajā un vienkāršākajā — personiskajā līmenī — “izgāžam uz ielas “čekas maisus” un ļaujam tur rakties visiem, kas vēlas”. Jautājuma risinājums jāpaceļ augstākā, stratēģiskā līmenī. Ir jābūt pagātnes izvērtēju-

mam, bet jāvērtē sistēmas, nevis tikai indivīda atbildība. Izvērtēšanai jābūt zinātniskai un jāvirza tā, lai tā izgaismotu nākotni.

Rīkojoties ar VDK kartotēku, jāargās vērsties pret tiem, kas ir saistīti ar “čekas maisos” esošajiem. Ir jāsaprot, ka jebkurš paziņojums par saistību ar VDK kartotēku skar visus radniekus (bērnus, mazbērnus), visi ir apzīmēti, stigmatizēti. Pagātnes pārvarēšanas politikas uzdevums ir izplānot, kā to izdarīt civilizēti.

VDK kartotēka nav vienīgais un efektīvākais pagātnes izvērtēšanas avots. VDK bija daļa no sistēmas, tāpēc tās darbību un līdzdarbību ar to var vērtēt tikai kompleksi, vienotā sistēmā. Nav jāvēršas tikai pret indivīdu, bet ir jāizvērtē sistēma. Sistēmas un tās veidošanās mehānisma izpēte dos imunitāti pret līdzīgiem veidojumiem nākotnē.

Slēdzienu sagatavoja
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas
priekšsēdētāja **Raita Karnīte**